

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ทุกคนในโลกนี้ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความตายได้พ้นความเชื่อทางพระพุทธศาสนา อันเป็นพื้นฐานแนวคิดของสังคมไทย ได้สอนให้คนตระหนัก ถึงสังขารแห่งชีวิต โดยเฉพาะ เรื่องความตาย ดังคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า ทุกสิ่งเกิดแล้วก็ต้องมีตาย สิ่งใดเกิดแล้วไม่ตายนั้น หาไม่ได้ เพราะสิ่งทั้งหลายมีความตายเป็นธรรมดา มีเกิดที่ใด มีตายที่นั่น^๑ แต่คนทั่วไปมักไม่ได้ พิจารณาถึงความตายด้วยสติ จึงเกิดความกลัวในความตายไปต่าง ๆ นานาและเมื่อความตายเกิดขึ้น จึงเกิดบุคคลกลุ่มหนึ่งรับทำหน้าที่พิธีกรรมตามความเชื่อเกี่ยวกับความตายที่บุคคลทั่วไปไม่ ประสงค์จะยุ่งเกี่ยว ซึ่งกลุ่มบุคคลนั้นจะต้องมีความคุ้นเคยกับความตาย และมองความตายด้วย ความรู้สึกว่าเป็นเรื่องธรรมดา ความกลัวในศพจึงมีน้อยกว่าบุคคลทั่วไป บุคคลหนึ่งที่มีบทบาทและ หน้าที่สำคัญอย่างมากในกลุ่มบุคคลดังกล่าวก็คือสัปเหร่อในสมัยพุทธกาลได้ปรากฏว่า มีอาชีพ สัปเหร่อ ดังปรากฏหลักฐานในพระวินัยคัมภีร์มหาวรรคที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามพระภิกษุผู้ที่ไม่มีที่ จำพรรษาห้ามจำพรรษาในกระท่อมผี และทรงปรับอาบัติทุกกฏ สำหรับพระรูปที่จำพรรษาใน กระท่อมผี สาเหตุเนื่องมาจากมีชาวบ้าน ไปพบและได้โจษขานรวมถึงกล่าวติเตียนไปต่าง ๆ นานา เพราะเป็นภาพที่ไม่สวยงามดูคล้ายสัปเหร่อ^๒ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาชาดก กล่าวว่า สัปเหร่อหมายถึง ผู้มีหน้าที่เผาศพให้ไหม้ คือ คนเผาศพ^๓ ซึ่งปรากฏในกุณฑลชาดก

คนโบราณมีความเชื่อและเกรงกลัวในเรื่องความตายอย่างมาก เห็นได้จากการขุดค้นที่ จังหวัดกาญจนบุรีพบหลักฐานว่า มีการพรมดินเทศสีแดงบนศพที่อยู่ในท่านอนราบเหยียดยาวตั้งแต่ ปลายยุคหินเก่าแล้ว นอกจากนี้ยังพบภาชนะดินเผาใส่อาหาร เปลือกหอยในหลุมศพ การฝังศพมี การกำหนดทิศทางให้หันศีรษะผู้ตายไปทางทิศตะวันตกอย่างมีแบบแผน หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่า มนุษย์ในสมัยนั้นคงมีความเชื่อว่าวิญญาณอยู่ในร่างกายคน และเป็นสิ่งสำคัญที่สุดต่อ ชีวิตคน เมื่อใดที่คนตายลงวิญญาณที่อยู่ในร่างกายจะเปลี่ยนรูปกลายเป็นผี ซึ่งอาจจะเป็นผีดีหรือ

^๑ พระเทพวิสุทธิเมธี, มรณานุสติ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๘.

^๒ วิ. มหา. (บาลี) ๔/๒๑๕/๒๕๕.

^๓ พุ.ชา.อ. (บาลี) ๓๕/๔๐๒.

ผีร้ายก็ได้ตามลักษณะของการตาย วิญญาณหรือผีนี้จะอยู่ในอีกสภาพหนึ่งที่จะไปไหนมาไหนก็ได้ตามใจชอบ เพราะมีได้ออยู่ในร่างมนุษย์แล้วมนุษย์จะสัมผัสรับรู้ได้ก็ด้วยการประกอบพิธีกรรมบางอย่างขึ้นเท่านั้น^๔ จากที่เชื่อว่า เมื่อญาติพี่น้องหรือผู้ที่เคารพนับถือในครัวเรือนตายลงจะเปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นผี ดังนั้น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับศพจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่กำหนดขึ้นมาเพื่อรองรับสถานะแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้

คติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการจัดการศพในสังคมไทยนั้นเกิดจากความเชื่อสำคัญของคนในสังคม ๓ ประการ ได้แก่ ๑) ความเชื่อที่ว่าคนตายมีลักษณะความเป็นอยู่และความต้องการคล้ายกับคนเป็น เพียงแต่อยู่กันคนละโลก จึงต้องทำพิธีเช่นไหว้อุทิศอาหารสิ่งของเครื่องใช้ให้แก่คนตายเพื่อนำไปใช้ในโลกของคนตาย ๒) ความกลัวที่เกิดจากความเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วได้เปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นวิญญาณหรือผี ที่อาจกลับมารบกวนเพราะความเป็นห่วงคนเป็นหรือยังตัดไม่ขาดจากโลก ความเป็นห่วงคนเป็นหรือยังตัดไม่ขาดจากโลกนี้ จึงอาจกลับมาก่อให้เกิดความเจ็บป่วย เดือดร้อน สร้างความหวาดกลัวให้กับคนที่อยู่ข้างหลังได้ จึงจำเป็นต้องมีพิธีป้องกัน หรือพิธีปัดรังควานเป่าเสียดจัญไรที่อาจเกิดจากคนตาย เพื่อป้องกันผีร้ายมารบกวน ดังจะเห็นจากพิธีต่าง ๆ ที่ทำหลอกผี หรือให้แน่ใจว่าคนตายจะไม่กลับมาที่บ้านอีก ๓) ความเชื่อที่ต้องการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้คนตายได้รับผลประโยชน์ในโลกหน้ามากที่สุด ซึ่งเป็นผลมาจากความเคารพรักอาลัย และความระลึกถึงด้วยความกตัญญูทดแทน^๕ และจากความเชื่อดังกล่าวได้ก่อให้เกิดกระบวนการ และพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับคนตายมากมาย ซึ่งพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ส่วนหนึ่งในอดีตเป็นหน้าที่อันสำคัญของสัปเหร่อ จึงอาจกล่าวได้ว่าอาชีพสัปเหร่อ มีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับชุมชนและสังคมอย่างมีอาจแยกจากกันได้

เมื่อมีคนตายไม่ว่าชนชาติใดย่อมมีพิธีกรรม และพิธีกรรมนั้นก็สุดแล้วแต่ว่าจะทำอะไร ทั้งนี้ ก็สุดแล้วแต่ความเชื่อซึ่งขึ้นอยู่กับลัทธิ ธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของตน ในสังคมไทยชาวพุทธ ขึ้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกัศพจะต้องได้รับการจัดการที่ถูกต้องตามประเพณีจากผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในพิธีการ มิฉะนั้นเชื่อว่าจะส่งผลกระทบในทางร้ายต่อบุคคลในครอบครัวที่ยังอยู่และต่อวิญญาณของผู้ตาย ซึ่งสังคมไทยเรียกผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในด้านนี้ว่า สัปเหร่อ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายคำว่าสัปเหร่อไว้ว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับศพ ตั้งแต่ทำพิธีมัดตราสังจนกระทั่งนำศพไปฝังหรือเผา ฉะนั้นสัปเหร่อ

^๔ ปรานี วงษ์เทศ, “พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย”, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๕ (มีนาคม ๒๕๓๕) : ๑๗๔-๑๗๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

จึงเป็นบุคคลที่จำเป็นและมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำพิธีศพ เนื่องจากมีหน้าที่ตั้งแต่การเคลื่อนย้ายศพเข้ามาในบริเวณวัด การจัดศพ ตั้งแต่อาบน้ำศพ บรรจุศพ การกำกับคาถาอาคม ต่าง ๆ การส่งศพขึ้นเมรุ จนกระทั่งเก็บอัฐิเสร็จเรียบร้อย เห็นได้ว่างานของสัปเหร่อเป็นงานบริการที่หนักและเหนื่อย เป็นงานที่มีวิธีการปฏิบัติเฉพาะทาง วิธีการขั้นตอนต่าง ๆ ต้องมีการเรียนรู้ต้องมีคาถาพิเศษสำหรับใช้ในพิธีกรรมและใช้ในการป้องกันตัวหรือสยบวิญญาณร้าย^๖ ทั้งนี้ เพราะคนทั่วไปไม่มีความรู้เกี่ยวกับพิธีศพ อาชีพสัปเหร่อจึงมีความจำเป็นและสำคัญ ต่อพิธีศพเป็นอย่างยิ่ง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ประกอบการอาชีพสัปเหร่อมีจำนวนไม่มากนักเนื่องจากสังคมไทยถือว่าเป็นอาชีพที่ไม่เป็นมงคล ทำให้ผู้ประกอบการอาชีพสัปเหร่อ และอาชีพสัปเหร่อมิได้อยู่ในความสนใจของคนในสังคม จึงอาจนำไปสู่การขาดแคลนผู้สืบทอดวิธีการจัดการศพ และภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพิธีศพอาจสูญหายไปได้อีกในอนาคตหากไม่ได้รับการศึกษาบันทึกไว้เป็นหลักฐาน

สัปเหร่อได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากบิดา หรือญาติพี่น้องที่เป็นสัปเหร่อ หรือเรียกได้ว่าตระกูลสัปเหร่อ หรือจากการเรียนรู้จากคนรุ่นก่อนซึ่งได้นับถือเป็นครูอาจารย์ ทั้งนี้ สัปเหร่อมิได้ถือว่าเป็นอาชีพแต่อย่างใด แต่เป็นบุคคลที่เสียสละตน มีความรู้ความสามารถ และเชี่ยวชาญเฉพาะ และได้รับการยอมรับจากคนทั่วไปให้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการศพ ประจำอยู่ ณ ฌาปนสถานของชุมชน สัปเหร่อจึงมีบทบาทหน้าที่สำคัญกับประเพณีการตายของชุมชน ควรค่าแก่การสืบทอดให้ดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่น

ดังนั้น จึงเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพ ซึ่งเป็นคนกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการเรียกขานว่าเป็นสัปเหร่อเป็นบุคคลที่รับหน้าที่จัดการเรื่องต่าง ๆ ในพิธีงานศพซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญต่อการจัดงานศพให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตอบสนองต่อความต้องการของเจ้าภาพงานศพ ความถูกต้องตามระเบียบวิธีปฏิบัติตามความเชื่อแห่งวัฒนธรรมประเพณี และเป็นบทบาทหนึ่งที่สำคัญในพิธีกรรมชาวไทยพุทธล้านนา นอกเหนือจากพิธีกรรมอื่นๆ ที่สำคัญเช่นกันตามวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อดั้งเดิม

๑.๒ วัตถุประสงค์

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเชื่อของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพ

^๖ ศูนย์วิจัยกสิกรรมไทย, “ธุรกิจงานศพ” คนตายสงบ เจ้าภาพสะท้าน, กระแสทรรศน์รายเดือน, (มิถุนายน ๒๕๔๐) : ๒๘.

๑.๒.๓ วิเคราะห์บทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพในความคิดเห็นของประชาชนในชุมชน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาความเชื่อของสัปเหร่อ และบทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพในชุมชนล้านนาภาคเหนือตอนบน

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่ กรณีศึกษาในชุมชนเขตเทศบาลตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านประชากร มุ่งศึกษาบทบาทของสัปเหร่อที่ประจำอยู่ ณ ฌาปนสถานชุมชน และประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเขตเทศบาลตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ความเชื่อของสัปเหร่อเกี่ยวกับประเพณีการตายเป็นอย่างไร และพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการเป็นสัปเหร่อเป็นอย่างไร

๑.๔.๒ บทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพตามประเพณีนิยมของท้องถิ่นล้านนาภาคเหนือตอนบนเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร

๑.๔.๓ ความคิดเห็นของประชาชนต่อบทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพในชุมชนเป็นอย่างไร และควรมีแนวทางการธำรงรักษาและสืบทอดต่อไปอย่างไร

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกทางสังคมตามตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลที่ควรปฏิบัติ และความคาดหวังที่ได้รับการยอมรับจากสังคม

พิธีงานศพ หมายถึง พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีงานศพ เมื่อมีคนตายแล้วต้องมีการกระทำพิธีศพให้ถูกต้องตามประเพณีในท้องถิ่น

สัปเหร่อ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ ทำหน้าที่เกี่ยวกับการศพให้เรียบร้อย และถูกต้องตามประเพณีนิยมของท้องถิ่นล้านนาภาคเหนือตอนบน

ประชาชน หมายถึง ตัวแทนครัวเรือนที่มีความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพลังงาน
ศพ และอาศัยอยู่ในเขตเทศบาลตำบลหลวงใต้ อำเภองาว จังหวัดลำปาง

ฌาปนสถานชุมชน หมายถึง สถานที่ที่จัดไว้สำหรับเก็บ ฝัง หรือเผาศพของชุมชน

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบความเชื่อของสัปเหร่อเกี่ยวกับประเพณีการตายในท้องถิ่น

๑.๖.๒ ทำให้ทราบบทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธีงานศพตามประเพณีนิยมของท้องถิ่น
ล้านนาภาคเหนือตอนบน

๑.๖.๓ การรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับพิธีงานศพ และบทบาทของสัปเหร่อที่มีต่อพิธี
งานศพของชุมชนล้านนาในเขตภาคเหนือตอนบน